

JÓZEF KRUKOWSKI

OCHRONA WOLNOŚCI MYŚLI,
SUMIENIA I RELIGII DZIECKA

W charakterystycznym dla drugiej połowy XX wieku nurcie ochrony praw człowieka szczególną uwagę zwrócono na ochronę praw rodziców w zakresie wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniem religijnymi i moralnymi, a następnie na pozostającą z nią w korelatywnym związku ochronę praw dziecka. W niniejszym rozważaniu zostanie skierowana uwaga na ochronę prawa dziecka do wolności sumienia i religii w porządku prawnym III Rzeczypospolitej. Problematyka ta w Polsce stała się przedmiotem zainteresowania przede wszystkim w związku z takimi wydarzeniami, jak: przywrócenie nauczania religii w szkołach publicznych¹, ratyfikacja Konwencji o Prawach Dziecka² i debata nad projektem Konstytucji RP, uchwalonej 2 kwietnia 1997 r.³

W praktyce legislacyjnej zdarza się, że prawa człowieka są gwarantowane w różnych aktach normatywnych przy użyciu innych wyrażen, co może prowadzić do kolizji norm prawnych⁴. Taka sytuacja wystąpiła w sformułowaniach dotyczących ochrony wolności sumienia i religii dziecka. Istnieje więc

Ks. prof. dr hab. JÓZEF KRUKOWSKI – kierownik Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, kierownik Katedry Prawa Wyznaniowego UKSW w Warszawie; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Por. ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty: Dz.U. 1991, nr 95, poz. 504 z późn. zm.

² Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.

³ Dz.U. 1997, nr 78, poz. 473.

⁴ L. Wiśniewski, *Geneza Konwencji o Prawach Dziecka i stosunek norm do innych aktów prawa międzynarodowego*, w: *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, pod red. T. Smoczyńskiego, Poznań 1999, s. 15-16.

potrzeba wyjaśnienia ich w celu zapobieżenia ewentualnym konfliktom w praktyce stosowania prawa.

I. DZIECKO JAKO PODMIOT WOLNOŚCI MYŚLI, SUMIENIA I RELIGII

Dziecko jest podmiotem praw i wolności jak każda osoba fizyczna. Źródłem tych praw i wolności jest przyrodzona godność ludzka (art. 30 Konstytucji RP), należna każdej istocie ludzkiej od chwili poczęcia⁵, a każdej osobie ludzkiej od chwili urodzenia⁶. Prawa i wolności należne dziecku nie przysługują mu z woli władzy państwowej. Ustawodawca tylko deklaruje, jakie prawa i wolności należą się dziecku z racji posiadanej godności ludzkiej. Obowiązkiem władzy państwowej jest także zabezpieczenie praw i wolności dziecka przed pogwałceniem przez kogokolwiek.

Jednakże w korzystaniu z tych praw i wolności dziecko nie jest osobą samodzielną, ponieważ jego osobowość, dopóki nie osiągnie pełnoletności, jest niedojrzała. Zaś w miarę zbliżania się do pełnoletności zakres jego zdolności prawnej ulega poszerzeniu. Pełną zdolność prawną uzyskuje ono z chwilą osiągnięcia pełnoletności. Konwencja o Prawach Dziecka określa górną granicę wieku dziecka na 18 lat, z zastrzeżeniem, chyba że „zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność” (art. 1). Ustawodawca każdego państwa może tę granicę określić inaczej. Konstytucja RP z 1997 r. nie rozstrzyga tej kwestii, natomiast polski kodeks cywilny stanowi, iż: „Pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18” (art. 10, § 1). Dziecko wkrótce po urodzeniu jest osobą całkowicie niesamodzielną, zaś tuż przed osiągnięciem 18 roku życia jest osobą bliską pełnej samodzielności. Ustawodawca polski przewiduje możliwość osiągnięcia wcześniejszej pełnoletności przez osobę niepełnoletnią przez zawarcie małżeństwa (art. 10, § 1, ust. 2 k.r.o.).

Z faktu, że dziecko jest osobą, wynika, że nie jest ono i nie może być tylko przedmiotem opiekuńczej troski rodziców i innych osób bądź instytucji społecznych i państwa, ale jest podmiotem określonych praw i wolności.

⁵ Art.1 Konwencji z dnia 19 listopada 1996 r. o ochronie praw człowieka i godności ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny w biomedycynie; „Prawo i Medycyna” 3(1999), vol. 1, s. 140-151.

⁶ Art.1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

Konwencja o Prawach Dziecka stanowi, iż: „Państwa-Strony będą respektowały prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania” (art. 14, ust. 1). Jednak korzystanie przez dziecko ze swej wolności w zakresie „myśli, sumienia i wyznania” zależy od osiągnięcia odpowiedniego stopnia rozwoju fizycznego i psychicznego koniecznego do tego, aby mogło formułować swoje myśli, przekonania i wyrażać je na zewnątrz. Z tego wynika, że w miarę zbliżania się do pełnoletności dziecko powinno uzyskiwać coraz większe uprawnienia. Gwarancje dotyczące uwzględniania przez rodziców i inne podmioty wzrastającej samodzielności dziecka określa Konstytucja RP i Konwencja o Prawach Dziecka.

Konstytucja w art. 72 ust. 3 stanowi, iż: „organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka”, zaś art. 48 ust. 1 Konstytucji zobowiązuje rodziców do uwzględniania w procesie wychowawczym stopnia dojrzałości dziecka. Jednakże zobowiązanie rodziców do uwzględniania woli dziecka, jego opinii, nie może przerodzić się w uprzywilejowanie jego osoby, z jednoczesnym pomniejszeniem znaczenia uprawnień rodziców. Konwencja o Prawach Dziecka stanowi: „Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należyłą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka” (art. 12). Nie można więc w każdej sprawie bezkrytycznie przyjmować wszystkich postulatów dziecka, ale wskazane jest, aby traktować je „z należyłą uwagą” w miarę jego zbliżania się do dojrzałości.

Przedmiotem dalszego wykładu jest wyjaśnienie pojęć przysługujących dziecku wolności, z uwzględnieniem problemu, w jakiej mierze rodzice i inne podmioty powinny respektować prawa dziecka w zakresie „swobody myśli, sumienia i wyznania”.

II. ZAKRES PRZEDMIOTOWY WOLNOŚCI MYŚLI SUMIENIA I WYZNANIA

Wolność w płaszczyźnie prawnej jest pojmowana w aspekcie negatywnym i pozytywnym. Wolność w aspekcie negatywnym oznacza brak przymusu, na jaki człowiek może być narażony ze strony innych podmiotów, a w szczególności ze strony państwa. Wolność w aspekcie pozytywnym oznacza wolność wyboru. Przedmiotem naszych zainteresowań jest wyjaśnienie wolności myśli, sumienia i religii.

Konwencja o prawach dziecka stanowi o zobowiązaniu państwa do respektowania „prawa dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania” (art. 1). Wolności te przysługują dziecku jak każdemu człowiekowi. Dlatego Konstytucja RP gwarantuje każdemu „wolność sumienia i religii”. Różnice w terminologii, jakie występują w wymienionych aktach normatywnych na określenie przedmiotu tych wolności, wymagają wyjaśnienia. Przedmiot wolności nie można bowiem odmiennie definiować w zależności od tego, czy przysługuje dziecku czy osobie dorosłej. Pewne zróżnicowanie może dotyczyć tylko zakresu korzystania z wolności przez człowieka dorosłego i przez dziecko, z powodu jego niedojrzałości i braku samodzielności.

1. *Wolność myśli*

Wolność myśli jest definiowana jako wolność intelektualna. Wolność myślenia, które odbywa się w świadomości człowieka, jest niedostępna dla kontroli zewnętrznej. Można powiedzieć, że w tym zakresie człowiek ma wolność nieograniczoną. Ze swobodą myśli wiąże się wolność wyrażania swoich poglądów i opinii. Być może dlatego ustrojodawca polski nie wymienił „wolności myśli” w art. 53 Konstytucji. Natomiast w art. 54, ust. 1 Konstytucji zagwarantował wolność wyrażania poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji, czyli swobodę realizowania wolności myśli przez wyrażanie swoich przemyśleń w postaci opinii. Chodzi tu bowiem o to, aby człowiek mógł swobodnie kształtować własne poglądy w każdej sprawie, bez ingerencji ze strony innych osób bądź narzucania mu obcych opinii.

Swoboda wolności myśli zakresowo obejmuje również treści religijne, czyli wolność poznawania odpowiedzi, jakie daje religia na pytania dotyczące sensu życia ludzkiego. W teorii pojęcie wolności myśli krzyżuje się więc z wolnością sumienia i religii. Natomiast w praktyce konstytucyjnej pojęcia te są traktowane oddzielnie, być może dlatego, że wolność uzewnętrzniania swych przekonań w kwestii sumienia i religii znacznie wcześniej uzyskała gwarancje ze strony państw aniżeli wolność wyrażania opinii w innych sprawach, zwłaszcza w sprawach politycznych⁷.

Zakres wolności myśli dziecka jest wyznaczany przez rozwijające się jego zdolności poznawcze. Aby dziecko mogło korzystać z przysługującej mu wolności myśli, konieczne jest zapewnienie mu realizacji jego możliwości

⁷ A. Ł o p a t k a, *Prawo do swobodnego wyrażania opinii*, Warszawa 1993, s. 16.

poznawczych i wychowawczych. Proces edukacyjny dziecka ma na celu rozwój jego osobowości w zgodzie z systemem wartości, w którym dziecko jest wychowywane. Zdobywając wiedzę o rzeczywistości i doświadczenie życiowe, dziecko zwiększa zakres przysługującej mu wolności myśli.

Jednak z powodu swej niedojrzałości dziecko nie może realizować samodzielnie przysługującego mu prawa do wolności myśli. Konieczne jest udzielenie mu pomocy ze strony innych podmiotów. Obowiązek ten spoczywa w pierwszej kolejności na rodzicach lub opiekunach. Rodzice powinni zapewnić dziecku odpowiednie „ukierunkowanie”, czyli w sposób zgodny z rozwijającymi się jego zdolnościami mają służyć mu pomocą w korzystaniu z należnych mu praw (art. 14, ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka).

Z prawem do wolności myśli wiąże się prawo do nauki. Umysł kształtuje się bowiem w procesie zdobywania wiedzy. Dlatego obowiązkiem państwa jest zapewnienie dziecku możliwości kształcenia się, i to nie tylko w szkołach publicznych, ale również w innych placówkach oświatowych. Realizację tego prawa zapewnia art. 70 Konstytucji RP, w którym ustrojodawca nie tylko zapewnia każdemu prawo i obowiązek do nauki do 18 roku życia, ale też zapewnia rodzicom swobodę wyboru szkoły dla swego dziecka, aby było kształcone zgodnie z reprezentowanymi przez nich światopoglądem, przekonaniami religijnymi i moralnymi, w duchu których mają być wychowywane ich dzieci (art. 70, ust. 3).

Z prawem do wolności myśli nierozłącznie związane jest także prawo do wyrażania swoich poglądów, swoich opinii. Wolność wyrażania opinii, w przeciwieństwie do wolności myśli, jest i musi być organiczana. Decyduje o tym poczucie odpowiedzialności za swoje wypowiedzi bądź chęć nienarażania się na ujemną reakcję otoczenia. Jednakże poczucie odpowiedzialności przez dziecko za swoje wypowiedzi nie może być jedynym wyznacznikiem granic przysługującej mu wolności. Dlatego inne podmioty, a zwłaszcza rodzice, szkoła i Kościół, mają obowiązek wytyczać mu pewne granice w wyrażaniu swoich poglądów i uczyć je o konieczności ich przestrzegania.

2. *Wolność sumienia*

Wolność sumienia jest to wolność dokonywania wyborów moralnych opartych na poznanych i akceptowanych wartościach. W szczególności jest to wolność osoby od nieuprawnionej ingerencji w sferę świadomości i zachowań osoby ludzkiej – zarówno osoby dorosłej, jak i dziecka, podlegających jej

moralnej ocenie, a także wolność odrzucania treści i sytuacji uznawanych za naganne z moralnego punktu widzenia⁸.

W zakresie sumienia człowiek działa pod wpływem nakazu wewnętrznego; jest on jednocześnie prawodawcą i sędzią swojego postępowania. Wolność sumienia przysługuje dziecku tak samo jak dorosłemu człowiekowi. Konstytucja RP gwarantuje wolność sumienia każdemu człowiekowi, ale nie określa przejawów jej przestrzegania. Jest to bowiem wolność wewnętrzna, której treść pozostaje poza zasięgiem władzy państwowej, dopóki nie zostanie uzewnętrzniona w jego zachowaniu.

Wolność sumienia jest nierozłącznie związana z wolnością religii, która zostanie omówiona w następnej kolejności. Wolność religii z istoty swej polega bowiem na podejmowaniu przez człowieka dobrowolnych aktów wewnętrznych, dotyczących jego więzi ze światem wartości duchowych, sakralnych, transcendentnych, uznanych przez człowieka za prawdziwe. Wolność sumienia obejmuje także swobodę przyjmowania przez człowieka wartości i reguł moralnych, filozoficznych czy politycznych, które uznaje za słuszne. Wolność sumienia obejmuje także możliwość przyjęcia światopoglądu areliгиозnego⁹.

Konstytucja RP zapewnia każdemu wolność sumienia. Wolność ta polega na swobodnym wyborze poglądów, na poznawaniu prawdy i podejmowaniu decyzji zgodnie z wewnętrznym nakazem. Wolność ta nie może podlegać jakimkolwiek ograniczeniom. Zgodnie z międzynarodowymi ustaleniami prawo do wolności sumienia jest nienaruszalne, tzn. że nie może podlegać ani uchyleniu, ani zawieszeniu w żadnej sytuacji i powinno być szanowane i przestrzegane w każdym warunkach¹⁰.

Realizacja prawa do wolności sumienia polega na podejmowaniu dobrowolnych aktów wewnętrznych, które nie mogą być narzucane z zewnątrz. Prawo do wolności sumienia przysługuje również dziecku. Nikt nie może zmusić dziecka do dokonywania wyborów moralnych sprzecznych z jego poczuciem słuszności czy sprawiedliwości. Jednak ogromny wpływ na dokonywane przez dziecko wybory moralne mają rodzice. W pierwszym okresie

⁸ T. S o k o ł o w s k i, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka*, w: *Konwencja o Prawach Dziecka. Analiza i wykładnia*, s. 262.

⁹ L. G a r l i c k i, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 108.

¹⁰ A. Ł o p a t k a, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1996, s. 50.

życia oni kształtują jego przekonania moralne, wpajają mu zasady słuszności, reguły zachowania, uczą go dokonywać właściwych wyborów życiowych. Od ich pracy wychowawczej w dużej mierze zależy formacja duchowa dziecka.

Zakres prawa dziecka do wolności sumienia jest uzależniony od poziomu jego rozwoju, osiągniętej dojrzałości, od zasad i prawd, w duchu których jest wychowywane. Dziecko w miarę dorastania coraz bardziej samodzielnie kształtuje swoją osobowość i na podstawie zdobytej wiedzy staje się zdolne do podejmowania samodzielnych decyzji. Tak więc prawo do wolności sumienia dziecka polega na możliwości przyjmowania treści zgodnych z wykształconym w procesie wychowawczym światopoglądem oraz odrzucania takich sytuacji, które samo dziecko uznaje za moralnie naganne.

Wolność sumienia, jako prawo wewnętrzne, nie może podlegać ograniczeniom z zewnątrz jedynie z uwagi na to, że wolność sumienia obejmuje swobodę postępowania zgodnie z własnym sumieniem. Przedmiotowy zakres tego uzewnętrzniania należy pojmować analogicznie jak zakres wolności religii, określony w art. 53, ust. 2 Konstytucji RP. Prawo to może podlegać ograniczeniom tylko w zakresie uzewnętrzniania własnych przekonań.

3. *Wolność religii*

Konstytucja RP gwarantuje każdemu wolność religii (art. 53, ust. 1). Natomiast Konwencja Praw Dziecka gwarantuje „wolność wyznania”. Jakkolwiek komentatorzy dopatrują się w tych terminach odmiennej treści, to jednak w istocie rzeczy są to pojęcia zbieżne co do treści. Na gruncie prawa polskiego należy przyjąć, że terminy te są równoznaczne, chociaż pierwszeństwo ma termin wpisany do Konstytucji. Wolność religii obejmuje wolność poszukiwania i wyboru religii bądź przyjęcia poglądu areligijnego, jak również wolność wyboru jednego spośród wielu wyznań religijnych.

Ustrojodawca polski definiuje ją następująco: „Wolność religijna obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej, tam gdzie się znajdują” (art. 53, ust. 2).

Wolność religii polega zatem przede wszystkim na swobodnym uzewnętrznianiu swoich przekonań religijnych. Ustrojodawca definiuje ją jako „wolność

wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, prywatnie lub publicznie”. Ponieważ każda wolność z natury swej polega na wolności wyboru, należy sądzić, iż powyższa gwarancja konstytucyjna *implicite* obejmuje także wolność nieprzyjmowania prawdy religijnej i nieuzewnętrzniania jej w życiu prywatnym i publicznym. Ustrojodawca definiuje wolność religii najpierw w aspekcie pozytywnym, czyli jako swobodę uzewnętrzniania swych przekonań religijnych, zgodnie z własnym sumieniem, a następnie wskazuje także na jej aspekt negatywny, czyli na wolność od przymusu w zakresie uzewnętrzniania lub nieuzewnętrzniania swych przekonań religijnych (art. 53, ust. 6) oraz prawo do nieujawniania swego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (art. 53, ust. 7).

Ustrojodawca polski wymienia sposoby uzewnętrzniania przekonań religijnych poprzez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie, wyznawanie ich przez człowieka tam, gdzie się znajduje (art. 53, ust. 2). Wyliczenie to jest prawie identyczne z tym, jakie jest w art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. Jakkolwiek nie jest ono poprzedzone wyrazem „w szczególności” lub „zwłaszcza”, to jednak z natury rzeczy wynika, że nie jest to katalog zamknięty.

Prawo do wolności religijnej, jak każde prawo osoby ludzkiej, ma swe źródło w przyrodzonej godności ludzkiej, dlatego przysługuje wszystkim, nie wykluczając dzieci. Prawo do wolności religijnej jest więc prawem dziecka. Zgodnie z art. 53, ust. 2 należy zatem stwierdzić, że dziecko ma prawo do uzewnętrzniania swej religii nie tylko we wspólnocie rodzinnej, ale również „tam, gdzie się znajduje”, a w szczególności w szkole. Dlatego Konstytucja RP stanowi, iż religia Kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole (art. 53, ust. 3). Gwarancja ta obejmuje wszystkie szkoły, zarówno prywatne, jak i publiczne.

Przywrócony w Polsce – wkrótce po odrzuceniu reżimu komunistycznego – system nauczania religii w szkole ma charakter fakultatywny, czyli respektujący wolność sumienia i religii w maksymalnym stopniu. Dokładniej system ten został uregulowany w Konkordacie z 1993 r. (art. 12), ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty i rozporządzeniach Ministra Edukacji Narodowej¹¹. Art. 12 tej ustawy stanowi: „Uznając prawo rodzi-

¹¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach;

ców do wychowania dzieci, szkoły publiczne podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, bądź uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. Ustawodawca nakazuje zatem respektowanie prawa podmiotowego rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami, a jednocześnie, gdy chodzi o szkoły ponadpodstawowe – nakazuje szkołom respektować prawo uczniów, a rodzicom „życzenia” swoich dzieci.

Dziecko ma prawo do wolności religii, ale w realizacji swego prawa w sprawach wychowania i nauczania religijnego nie jest niezależne od rodziców. Istnieje więc możliwość konfliktu między „życzeniem” dziecka i prawem rodziców, pod których opieką pozostaje. W związku z tym powstaje potrzeba ustalenia reguły, która by wskazała sposób zapobiegania powstaniu takiego konfliktu bądź rozstrzygania konfliktu między rodzicami i dzieckiem w zakresie wychowania religijnego w wypadku, gdyby on zaistniał. Czy ustrojodawca polski określa taką regułę?

W celu ustalenia odpowiedzi na powyższe pytanie trzeba zwrócić uwagę najpierw na brzmienie przepisów. Art. 53 ust. 3 Konstytucji zapewnia rodzicom prawo do wychowania oraz do nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swymi przekonaniami, a jednocześnie zobowiązuje ich, „aby uwzględniali stopień dojrzałości dziecka, wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”. Komentatorzy uważają, że powyższe sformułowanie nie jest dość precyzyjne. Sądzę, że w celu ustalenia właściwego znaczenia reguły postępowania w tej sprawie należy zastosować wykładnię systematyczną. Regułę określoną w art. 53, ust. 3 należy więc interpretować łącznie z art. 14, ust. 2 Konwencji o Prawach Dziecka, który stanowi, że państwo będzie „respektować prawa i obowiązki rodziców [...] do ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa do wolności religii w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka”. Należy zatem przyjąć, że uprawnienie rodziców, które jest zarazem ich obowiązkiem, dotyczy „ukierunkowania dziecka w celu należytego korzystania przez nie ze swoich praw w zakresie wolności religii”.

Komentatorzy uważają, że interpretacja art. 48 ust. 1 Konstytucji jest trudna z uwagi na posłużenie się przez ustawodawcę pojęciami ogólnymi i nieostrymi. Krytycy tego sformułowania podkreślają, że trudno byłoby

oczekiwać od kilkuletniego dziecka zdolności do wyrażania swoich przekonań religijnych, zaś kryterium „stopnia dojrzałości”, jakim ustrojodawca nakazuje rodzicom posłużyć się w tym celu, jest bardzo nieprecyzyjne. Zdarza się bowiem, że dzieci będące w tym samym wieku różnią się stopniem dojrzałości intelektualnej i moralnej. Dzieci w wieku 15-16 lat są zdolne do wyrażania swoich opinii i sądów, ale czy to znaczy, że należy odmówić rodzicom prawa do podejmowania decyzji związanej z ich wychowaniem? Stałoby to w sprzeczności z poszanowaniem władzy rodzicielskiej. Przecież art. 95 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zobowiązuje dziecko pozostające pod władzą rodzicielską do posłuszeństwa wobec rodziców¹². Według innych komentatorów art. 48 ust. 1 Konstytucji jest sprzeczny z Konwencją Praw Dziecka, a zwłaszcza z klauzulą, jaka została dołączona do Konwencji przez Polskę, gdyż zmierza do ograniczenia władzy rodzicielskiej i osłabienia dotychczasowego modelu rodziny, w którym rodzice pełnią funkcje wychowawcze¹³.

Jednakże wydaje się, że interpretacje te są zbyt daleko idące, dlatego że wymóg uwzględnienia dojrzałości dziecka oraz jego przekonań koresponduje z wymogiem poszanowania godności dziecka. Wszystkie prawa i wolności człowieka są zakorzenione w godności ludzkiej. Z tego zaś założenia wynika prawo każdego człowieka, także dziecka, do tego, aby być wysłuchanym w każdej sprawie. A tym samym istnieje prawo dziecka do tego, aby zostało wysłuchane przez rodziców w sprawie jego przekonań religijnych. Bez poszanowania tego prawa do wysłuchania dziecko byłoby traktowane przez rodziców tylko jako przedmiot, a nie podmiot. Nawet słuszna i korzystna dla dziecka decyzja rodziców, jeśli zostanie podjęta bez jego udziału, będzie pomniejszeniem jego osobowej godności i wartości¹⁴. Klauzuli konstytucyjnej, aby rodzice uwzględniali przekonania dzieci, nie należy jednak interpretować w tym sensie, iż dzieci w sprawach wychowania religijnego mają same decydować o sobie. Podjęcia decyzji w tak doniosłej sprawie nie można przerzucać z rodziców na dzieci, gdyż ostatecznie rodzice ponoszą odpowiedzialność za dzieci aż do osiągnięcia przez nich pełnoletności¹⁵.

¹² H. B z d a k, *Prawo dziecka do życia i godnego wychowania – uwarunkowania prawne, religijne i społeczne*, Szczecin 2000, s. 110-112.

¹³ A. G r e ś k o w i a k, *Aksjologia projektu Konstytucji RP*, w: *Ocena projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. J. Krukowski, Lublin 1996, s. 22.

¹⁴ W. O s i a t y Ń s k i, *Twoja Konstytucja*, Warszawa 1997, s. 137.

¹⁵ T. S m y c z y Ń s k i, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, PiP 1997, z. 11-12, s. 193.

Chodzi tu właściwie o to, aby rodzice nie podejmowali decyzji o wychowaniu dzieci bez wysłuchania ich zdania. Należy zatem przyjąć, iż w razie konfliktu między wolą rodziców a życzeniem dziecka, np. w sprawie uczestnictwa dziecka w nauczaniu religii w szkole, podjęcie rozstrzygającej decyzji należy do rodziców, ale przed jej podjęciem w tak delikatnej sprawie rodzice powinni podjąć z dzieckiem dialog w celu wyjaśnienia mu swoich racji, uwzględniając przy tym stopień jego rozwoju intelektualnego.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty w tej sprawie stanowi: „Uznając prawo rodziców do wychowania dzieci, szkoły publiczne ponadpodstawowe organizują naukę religii na życzenie bądź rodziców, bądź uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. Przyjęty w Polsce model nauczania religii w szkole publicznej respektuje zatem zarówno prawa podmiotowe rodziców, jak i swobodę decyzji starszych dzieci, uczęszczających do szkół ponadpodstawowych.

III. OGRANICZENIA WOLNOŚCI RELIGIJNEJ DZIECKA

Prawo do wolności religijnej – jak każde prawo wolnościowe – nie jest prawem absolutnym. Może więc podlegać ograniczeniom w sferze uzewnętrzniania go wobec innych. Jest rzeczą oczywistą, że sfera wolności wewnętrznej dziecka, polegająca na przyjmowaniu i posiadaniu przekonań religijnych, w żaden sposób nie może być ograniczana. Realizowana jest bowiem w sferze duchowej człowieka. Natomiast ograniczeniom może podlegać uzewnętrznianie przekonań religijnych, głównie ze względu na konieczność poszanowania praw i wolności innych osób. Kryteria takiego ograniczania są określone przez prawo. Kryteria te określa zarówno Konstytucja RP, jak i Konwencja o Prawach Dziecka.

Konstytucja stanowi, iż ograniczanie wolności religii może być tylko na drodze ustawowej i z następujących powodów: ochrona bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób (art. 53, ust. 5). Wyliczenie to ma charakter taksatywny.

Podobnie Konwencja o Prawach Dziecka stanowi, iż swoboda wyrażania wyznawanej religii lub przekonań może podlegać tylko takim ograniczeniom, które są przewidziane ustawą i są konieczne do ochrony bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego, zdrowia lub moralności społecznej bądź podstawowych praw i wolności innych osób (art. 14, ust. 3). Jednak trudno jest oprzeć się zdziwieniu, w jaki sposób korzystanie z wolności religii przez

dziecko może zagrażać „bezpieczeństwu państwa” lub „bezpieczeństwu narodowemu”. Niewątpliwie, wskazana tu przyczyna ograniczania wolności religii ze względu na „bezpieczeństwo narodowe” jest reliktem totalitaryzmu, stawia bowiem interes państwa ponad dobrem człowieka. Trudno jest przypuszczać, aby korzystanie z prawa do wolności religii, w szczególności przez dzieci, mogło spowodować naruszenie bezpieczeństwa państwa. Można mówić najwyżej o zagrożeniu dla bezpieczeństwa publicznego, jakie może wynikać z nadużywania religii do działań sprzecznych z zasadami moralności ogólnoludzkiej, np. z nawoływania przez terrorystów muzułmańskich swych wyznawców do walki z ludźmi o innych przekonaniach religijnych.

Komitet Praw Dziecka stoi na stanowisku, że ograniczanie dziecka w korzystaniu z wolności religii lub przekonań może być stosowane tylko w stopniu minimalnym (zwłaszcza w instytucjach opiekuńczych i wychowawczych)¹⁶.

IV. OCHRONA PRAWNA WOLNOŚCI SUMIENIA I WYZNANIA DZIECKA

Prawo dziecka do wolności sumienia i religii jest prawem podmiotowym i jako takie podlega ochronie prawnej.

Konstytucja RP traktuje prawo do wolności sumienia i religii jako prawo osobiste człowieka i obywatela. Zgodnie z art. 23 k.c. wolność sumienia należy do dóbr osobistych człowieka. Dlatego pozostaje pod ochroną prawa cywilnego. Do dóbr osobistych człowieka należą także inne dobra chronione przez przepisy konstytucyjne dotyczące prawa i wolności człowieka. Nie ulega wątpliwości, że do dóbr osobistych, podlegających ochronie cywilnej, oprócz wymienionych w art. 23 k.c. należy zaliczyć także wolność myśli i wolność religii.

Podmiotowe prawo do ochrony prawnej przysługuje dziecku jak każdej osobie fizycznej. Jego realizacja jest dostosowana do specyfiki dziecka jako osoby niepełnoletniej. Dziecko w wykonywaniu swoich praw nie jest podmiotem całkowicie samodzielnym. Podlega ono władzy rodzicielskiej. Dlatego w pierwszej kolejności rodzice mają prawo i obowiązek troszczyć się o dobro dziecka. Rodzice i opiekunowie ustawowi dziecka mają prawo i obowiązek troszczyć się także o jego prawa do wolności sumienia i religii, aby nie

¹⁶ A. Ł o p a t k a, *Dziecko. Jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 80.

zostały one naruszone. Gdyby zaś zostały przez kogokolwiek naruszone, rodzice są uprawnieni do ich ochrony. Z uwagi na to, że dziecko nie ma zdolności do wniesienia skargi sądowej w obronie swoich praw, obowiązek i zarazem prawo do wystąpienia ze skargą w imieniu dziecka mają rodzice lub opiekunowie prawni (w razie braku rodziców lub ich ubezwłasnowolnienia).

Zakaz naruszenia dóbr osobistych dziecka obejmuje także rodziców. Rodzice są zobowiązani troszczyć się o dobro dziecka, ale gdyby bezpodstawnie naruszyli dobro dziecka, ponoszą za to odpowiedzialność prawną. Wówczas każdy ma obowiązek, a nawet uprawnienie, wystąpić w obronie praw dziecka przed przemocą, w tym także jego wolności religii, do organów władzy publicznej (zgodnie z art. 72 ust. 1 zd. 2). Jednocześnie trzeba pamiętać, że dobro dziecka wymaga, aby ochrona jego praw – także wolności myśli sumienia i religii – nie była dokonywana bez uzasadnionego naruszania innych dóbr, np. naruszanie prawa dziecka do tego, aby było wychowywane przez rodziców.

Prawo dziecka do wolności sumienia i wyznania podlega także ochronie karnej. Według kodeksu karnego z 1997 r. do przestępstw przeciwko wolności sumienia i religii należy: dyskryminacja religijna (art. 194), złośliwe przeszkadzanie w wykonywaniu praktyk religijnych (art. 195), obraza uczuć religijnych (art. 196). Ze skargą w obronie dobra dziecka, gdyby naruszenie jego wolności miało znamiona przestępstwa, może wystąpić prokurator.

Oprócz wymienionych podmiotów ustrojodawca polski do występowania w obronie praw obywatelskich ustanowił Rzecznika Praw Obywatelskich, a w obronie praw dziecka – Rzecznika Praw Dziecka. Organ ten został ustanowiony w tym celu, aby zagwarantować należyłą ochronę praw dziecka¹⁷. Rzecznik stoi na straży praw dziecka określonych w Konstytucji RP, Konwencji Praw Dziecka i innych przepisach prawnych, ale jednocześnie winien uwzględnić prawa i obowiązki rodziców. Każde dziecko może bezpośrednio zwrócić się do niego z prośbą o pomoc.

¹⁷ Ustawa z dnia 31 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka; Dz.U. 2000, nr 6, poz. 69.

THE PROTECTION OF THE FREEDOM OF THOUGHT, CONSCIENCE
AND RELIGION TO CHILDREN

S u m m a r y

The paper deals with the current problems of the protection of children's rights in the Polish legal order, and based on the resolutions of the Polish Constitution of 1997, the Convention of Children's Rights of 1989, and the law of the system of education of 1991. The object of our analysis encompasses the following: I. the conception of child as the subject of the freedom of thought, conscience and religion. II. The object of child's entitlement in exercising freedom: 1) the freedom of thought, 2) the freedom of conscience, 3) the freedom of religion; III. limitations as regards the exercise of the freedom of religion; IV. the legal protection of the freedom of conscience and the religion of child.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: prawa dziecka, wolność myśli, wolność sumienia, wolność religii, ograniczanie wolności religii.

Key words: children's rights, freedom of thought, freedom of conscience, freedom of religion, limitations in the freedom of religion.